

Enwer paşa XX asyryň birinji fýurerimi?

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Enwer paşa XX asyryň birinji fýurerimi? ENWER PAŞA XX ASYRYŇ BIRINJI FÝURERIMI?

Orta Aziýada sowet häkimiýetini berkarar etmek ugrunda alnyp barlan barlyşyksyz synpy göreşiň garşysyna basmaçylyk hereketi döräpdi. Bu hereketiň taryhy bilen gyzyklanýan adamlar Enwer paşanyň adyna ýygy-ýygýdan duşsalar gerek. Sowet taryhy öwreniş ylmynda ol musulman halklaryň türk imperiýasyna birikdirmek üçin tagalla eden mekir duşman hökmünde görkezilýärdi.

Dogrudanam, Enwer Sowet häkimietiniň garşysyna işeňňir göreşen adam. Onun söweş meýdany esasan Buhara emirliginiň çäginde bolupdy. 1922-nji ýylyň awgustynda Owganystan bilen serhetde Gyzylsuw derýajygynyň boýunda bolan söweşlerde gyzyllaryň okundan ölüpdi, şol ýerde-de jaýlanypdy. Dini ynam üçin şehit bolan hökmünde onuň guburnyna zyýarata barylýandygyny ýazýarlar.

«Drujba narodow» jurnalyiýň 1992-nji ýylda çykan sekizinji sanynda publist, taryhçy Wladimir Medwedewiň «Basmaçi-obreçennoe woinstwo» diýen dokumental işi çap edildi. Ol ýerde Enwer paşanyň iştimagy gelip çykyşy, durmuş ýoly hakynda giň maglumat berilýär.

Enwer paşa 1881-nji ýylda Ystambul şäherinde maýda emeldaryň maşgalasynda dünýä inipdir. Harby akademiýany gutarýar. Osman imperiýasynyň düzümine girýän Makedoniýa welaýatynda kapitan çininde gulluga başlaýar, sonra merkezi hökümetiň garşysyna gozgalaňa gatnaşýar, «Yaş Türkler» atly guramanyň görnükli agzalarynyň birine öwrülýär.

1914-iji ýylda türk soltanynyň ýegençesine öýlenýär, «ähli musulmanlaryň halyfynyň körekeni» diýen ada eýe bolýar. Ony harby ministr wezipesine belleýärler. Türkie Germaniýa bilen

soýuzdaşlykda Russiýanyň garşysyna uruşýardy.

1914-nji ýylyn dekabrynda Sarygamyş diýen ýerde bolan söweşde Enweriň baştutanlygyndaky goşun oruslardan eňilýär, agyr pidalar çekýär. Ol serkerde hökmünde özünin emelsizdigini görkezýär. Umuman Türkiýe ýeňlişe sezewar bolýar. Enwer paşa ölüm jezasyna höküm edilýär, ýene ýemenleriň gämisine münüp Odessa gaçmak başardýar.

Häkimligiň yşgyna düşen adam düýnki ganyň duşmany bilen hem dostlaşar diýilse ynanaýmalydyr. Enwer ýigriminji ýylyň başynda Moskwada peýda bolýar, bolşewikler bilen ysnyşýar, Kominternin işine-de gatnaşýar, ony Lenin kabul edýär! Bolşewiklerem atly adamy, düýnki generaly öz bähbitleri üçin ulanjaklar. Bolşewikleriň ak pata bermeklerinde ol «Yslam rewolýusion jemgyýetleriniň birleşigini» döredýär. Türk harby ýesirlerinden hem kawkazly musulmanlardan goşun düzüp, Türkiýä gitmegi, ol ýerde Britaniýa garşy göreşmegi niýet edýär. Emma onuň bu maksadynyň amala aşmagyna Mustapa Kemal paşa Atatürk päsgel berýär. Olar duşmandylar. Moskwa Kemal Atatürke gol ýapýar.

Enweriň ýüzi Gündogara öwrülýär. Ol bu ýere beýik maksadynyň amal ederin öýdüp gelýär. Britaniýa bilen Owganystanyň arasyndaky garşylygy, Buharada, Türkustanda bolşewizme ýigrenji taze bir yslam halifatyny döretmek üçin ulanaryn diýen ynamy bardy. Musulman halklarynyň täze döwleti Türkisden Hindistana çenli ýaýrap gitmeli, onuň paýtagty beýik Timuryň guwanjy Samarkant bolmaly.

Emma onuň bu arzuwy başa barmajak hyýaldy. Bolşewikleriň imperiýasy rüstem çykdy.

Wladimir Medwedew Enweri **XX asyryň ilkinji fýureri** hasap edýär. Biz bolsak Gitlerden başga fýurer bardyram oýtmeýärdik. Medwedewiň pikiriçe, her bir totalitar düzgüni esaslandyryň häkim fýurer bolup bilmeýär. **Hatda dünýä halklarynyň beýik serdary Iosif Stalin hem fýurer däl ekeni.**

Awtor şeýle ýazýar: «Fýurer industrial jemgyýetiň çylşyrymly bedenini ganynyň birligi bilen parhlanýan ilkidurmuş urugyna öwürmäge synanyşýan serdardyr. Ol adamzat guramalarynyň häzirkî zaman jemgyýetçilik institutlaryna perdelenýän gadymy

formalaryny dikeldýär. Industrial önümçilige, köpçülikleýin habar beriş serişdelerininim kuwwatly setine daýanmaýan fýureri göz önüne getirmek hem bolmaýar. Arhaik ideýanyň güýçli industrial baza bilen geň sepleşigi onum esasy tapawutly tarapydyr. Ol iki sany ägirt tolkunýň çakyşmagy zerarly elhenç energiýanyň döreýän nokadynda hereket edýär. Ol tolkunlarym biri uzak geçmişden, beýlekisi futuristik gelejekden gaýdýar». Dogrudanam, XX asyrdaky Türkiýeden Hindistanyň serhedine çenli ähli musulman halklarynyň awtonom birleşiginden emele geljek yslam halyfatyny döretmek islegi Enweri hakyky häsietlere ygrarly edip goýýar. Emma bu niýet başa barmajak synanyşykdy. Soňra şoňa menzeş maksady Gitler amala aşyrmaga synanyşdy. Ýene arileriň arassa gany esasynda emele gelmeli üçünji reýhi dünýäniň depesinde goýmak nemeňlere-de başartmady.

Gitleri fýurer tutunan nemeň faşistleriniň gerbine üns beriň. Onun esasyňy haç emele getirýär, swastika diýen ady bar. Faşistler ony geçmişden alypdylar. Swastika ariý taýpalarynyň bir goluny emele getirýän gadymy wedleriň dininiň mazmunyny aňladýan alamat. Ol üç elementden ybarat: gün, ot, howa. Bular keramatly üçlügi düzýär. Gün ýaşaýyşy döreden ýokary hudaý. Günden ot döreýär. Ol Günüň ýylylygynyň ösümlüklerde toplanmagyndan ybaratdyr. Belli bir temperaturada howanyň täsiri bilen toplanan ýylylyk oda öwrülýär. Ody almak üçin iki sany taýajygy çakmak hökmünde süýkeşdiripdirler. Çakyşýan taýaklaryň atanagy hajy emele getirýär, olaryň çakyşýan ýerinde ot döreýär. Howany üflemek zerarly ot ýalyňa öwrülýär. Hristian dininiň esasyňy düzýän keramatly üçlük hem şu ýerden alnandyr. Hudaý (gün), hudaýyň ogly (ot) hem-de ruh (howa). Gadymy wedler muňa ýaşaýyşyň döreýişi hökmünde garapdyrlar. Fransuz alymy A.Malweranyň 1923-nji ýylda çykan «Ylym we din» diýen kitabynda aýalyň suraty çekilip, ýatgynyň ýerleşýän ýerinde hajyň şekili goýulypdyr. Çakmagym ortasynda oduň döreýişi ýaly bu ýerde-de adam, ýagny durmuşyň beýik alamaty döreýär.

Gadymy halkyň durmuşy aňladýan simwolikasyny gerb hökmünde alan faşizm öz ideologiyasy bilen bu manynyň ýagtysyny oçürdi, ony ýigrenji bir alamata öwürdi. Gitler ýaşaýyş diňe

damaryndan arassa ariý gany akýan adamlara beripendir, beýlekilere gulçulyk, kemsitme, ölüm buýrulandyr diýen taglymaty öňe surdi. Şeýdip, öz düýp köki hasap edýän halkynyň ynsanperwerlige ýugurlan zannyna hyýanatlyk etdi. Faşizmiň tebigaty şeýle.

Tirkeş JUMAGELDIÝEW. Taryhy makalalar